

نگرش مردم شهر اصفهان در مورد آسیب‌های نظام اجتماعی

ایران با تأکید بر تحلیل آسیب دین‌گریزی در جامعه

علی ربانی خوراسگانی، وهید قاسمی

یکی از عوامل مهم و مؤثر بر کارکرد مطلوب هر نظام، اعم از انسانی یا غیرانسانی، به شناسایی آسیب‌های آن ارتباط دارد. این شناخت پایه اصلی تعدیل یا اصلاح آسیب‌ها تلقی می‌شود. بی‌توجهی به آسیب یک عنصر مشخص در هر نظام، نه‌تنها منجر به تشدید آن خواهد شد، بلکه بر اساس اصل ارتباط متقابل عناصر، به اختلال و ایجاد آسیب در سایر عناصر نظام خواهد انجامید. این موضوع می‌تواند تا آن‌جا پیش رود که آسیب‌های نظام متعدد و پیچیده شده، به نحوی که گردش کار نظام با اختلال جدی مواجه شود و در نهایت کلیت آن را از کار بیاندازد. لذا آسیب‌شناسی نظام‌های اجتماعی، اعم از خرد و کلان، برای اصلاح و بهبود بویایی آن‌ها لازم و حائز اهمیت است. در این مقاله نویسندگان می‌کوشند به شیوه‌ای تجربی، آسیب‌های نظام اجتماعی را به عنوان یک کل شناسایی کرده و با طرح نگرش مردم شهر اصفهان دربارهٔ شش موضوع قضایی-امنیتی، موقعیت روحانیت، مفاسد اقتصادی، دین‌گریزی یا روی‌آوری مردم به دین، ویژگی‌های مسئولان و مدیران دولتی و امید به آینده به آسیب‌شناسی نظام اجتماعی ایران پرداخته و راه‌کارهای حل یا تعدیل آن‌ها را از نگاه مردم در جامعه آماری مورد مطالعه مشخص کند. همچنین میزان تأثیر آسیب‌های اجتماعی فوق در ایجاد نگرش دین‌گریزی بین مردم مورد بررسی قرار گرفته است.

چارچوب نظری: ارتباط باور، نگرش و رفتار

نگرش، نوعی آمادگی نسبتاً ثابت و مداوم روانی برای واکنش نسبت به اشیاء، افراد و یا موضوعات خاص است. به عبارت دیگر، نگرش نشان دادن واکنش مثبت یا منفی نسبت به

افراد، نهادها و یا حوادث است (محسنی، ۱۳۷۹: ۱۹). همان‌گونه که ایزر (۱۹۹۴) خاطر نشان می‌سازد، اغلب در قبال شخصی، گروهی یا واقعه‌ای، نوعی احساس مبهم به ما دست می‌دهد. حتی اگر قادر نباشیم بگوییم چرا این احساس به ما دست داده یا تأثیر آن را بر رفتارهایمان بیان کنیم و با کلمات درست آن را به زبان بیاوریم، مطمئن هستیم که اشتباه نکرده‌ایم. معنای مشترکی که به مفهوم نگرش نسبت داده شده بسیار نزدیک به معنایی است که در همان اوایل از طرف روان‌شناسان اجتماعی برای آن در نظر گرفته شده بود. نگرش قبل از هر چیز به معنای جهت‌گیری کلی و ارزش‌گذاری نسبت به موضوع معینی بوده است (تاپیا، ۱۳۷۹: ۳۳).

از آن‌جا که نگرش، پیوسته با ارزش‌گذاری همراه است، لذا ارزیابی انسان‌ها از افراد و حوادث معمولاً در طیف گسترده‌ای از نگرش‌های مثبت یا منفی قرار می‌گیرد. افراد نسبت به آن‌چه آگاهی ندارند بی‌اعتنا نیستند، اما وقتی آشنایی با فردی، شیئی و یا حادثه‌ای رخ دهد، نگرش نسبت به محیط و افراد شکل می‌گیرد. در این میان، شخص درباره‌ آن فرد، حادثه یا شیء دیدگاهی پیدا می‌کند که در طیفی از مهر و عناد قرار می‌گیرد. از این‌رو ارزیابی مطلوب یا نامطلوب، افراد را مستعد می‌سازد تا در صورت برخورد با فرد، حادثه یا شیء از خود واکنش متناسب با ارزیابی خود بروز دهد.

از این‌رو می‌توان عنوان نمود که نگرش‌ها مانند بسیاری از واکنش‌ها اکتسابی هستند و به رغم اکتسابی بودنشان درست مثل عادات انسانی در وجود شخص مستقرند و فرد را در جهت خاصی به فعالیت وامی‌دارند یا از فعالیت باز می‌دارند، بالأخره این‌که نگرش‌ها در ارتباط با هدفی خاص (کسب نفع یا دفع آن) شکل می‌گیرند.

با توجه به تعریف نگرش و بعضی خصوصیات آن که یادآور شدیم، نگرش‌ها در رفتار افراد تجسم می‌یابند. این گفته قطعیت ندارد و چه بسا در شرایطی ممکن است که فرد رفتاری متفاوت یا متضاد با نگرش خود بروز دهد. اما با این حال، در کل، رفتار انسان نشانه‌ای از نگرش‌های اوست که آن را می‌توان آمادگی وی برای اجرای عمل به گونه‌ای خاص تصور نمود.

اما به‌رغم عدم قطعیت رابطه بین نگرش و رفتار، چنین تصور می‌شود که باید نوعی هماهنگی بین آن‌ها وجود داشته باشد، زیرا در غیر این صورت طبق نظریه ناهماهنگی شناختی^۱، فرد به تعارض روان‌شناختی ناشی از عدم هماهنگی بین نگرش‌هایش برمی‌خورد که در نتیجه آن دچار اضطراب و فشار روانی می‌گردد. مثلاً، اگر یک فرد مذهبی به حرکتی دست زند که منافی با نگرش مذهبی و اصول دینی و عقیدت‌اش باشد، وی بر اثر تعارض

بین این دو (نگرش و رفتار) احساس گناه خواهد کرد.

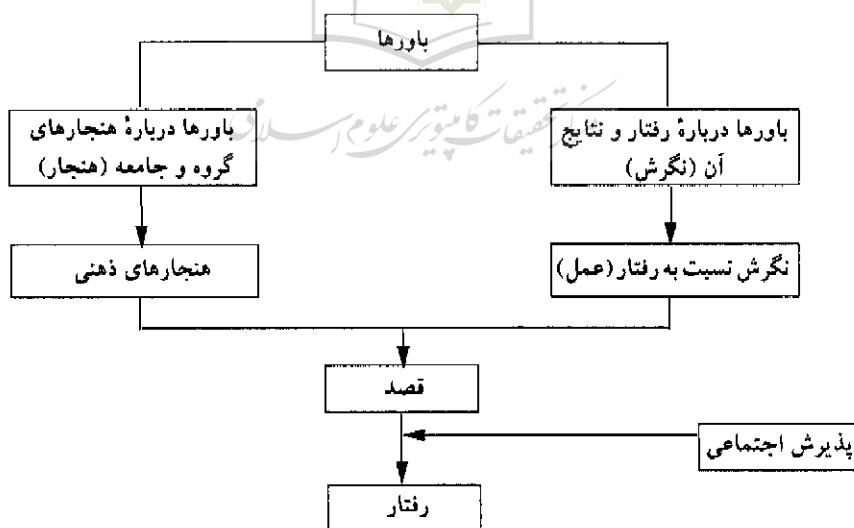
از آن جایی که رابطه بین نگرش و رفتار امری متقابل است (یعنی نگرش روی رفتار، و رفتار روی نگرش اثر می‌گذارد)، می‌توان با تغییر یکی در دیگری نیز تغییر ایجاد نمود. به همین سبب، می‌توان گفت که این نکته اساس تبلیغات است، به طوری که در جهان سالانه میلیون‌ها دلار خرج می‌شود، زیرا سازمان‌های تجاری بر اثر تجربه و تبلیغات علمی به این نتیجه رسیده‌اند که می‌توان با تغییر در نگرش‌ها و دیدگاه‌های مردم در رفتار و عادات آنان نیز تغییراتی ایجاد نمود. بنابراین هزینه زیادی که حکومت‌ها صرف تبلیغات و نمایش‌های خود می‌کنند، خود از همین شناخت نشأت گرفته است. برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی که با هزینه‌های سرسام‌آور تهیه و ضبط می‌شوند به رایگان در اختیار مصرف‌کنندگان قرار می‌گیرند، هدفشان تغییر و هدایت نگرش‌های مردم در جهت خاصی است. مطبوعات، کتاب‌ها و سخنرانی‌ها همه در ایجاد دگرگونی در نگرش مؤثرند. صرف‌نظر از این‌که آن‌ها با چه انگیزه‌ای به تبلیغات، روشنگری، شستشوی مغزی و غیره می‌پردازند، همه حاکی از این واقعیت می‌باشد که نگرش مردم امری مهم می‌باشد، زیرا اگر نگرش به اندازه کافی قوی باشد و در وجدان و روح افراد، جایگزین، یا به اصطلاح کاملاً درونی شده باشد، نهایتاً در شکل‌گیری رفتار آنان مؤثر خواهد بود.

یکی از نظریه‌هایی که رابطه باورها، نگرش و رفتار را نشان می‌دهد توسط فیش باین و آیزن ارائه شده است. دیدگاه آنان نشان می‌دهد که رفتار کنشگران به نگرش‌ها و هنجارهای مرتبط با رفتار متکی است. در شرایطی که نگرش‌ها و هنجارها هر دو در رابطه مثبت با رفتار باشند، «قصد انجام دادن عمل» زیاد خواهد بود. این دو از طرف دیگر نشان می‌دهند که نگرش‌ها و هنجارها، هر دو، تحت تأثیر «عقاید» فرد درباره یک عمل خاص است. به علاوه، همان‌طور که فیش باین می‌گوید، حتی در سطح مفهومی جدا کردن این سه از یکدیگر عملاً غیرممکن است. نگرش یا ارزش‌گذاری عاطفی یک موضوع معین از طرف ما، حتماً به شناخت‌ها یا باورهای ما نسبت به آن موضوع بستگی دارد. اما عکس آن هم درست است. ارزشی که ما از نظر عاطفی برای موضوع قائل هستیم بر باورها یا شناخت‌های ما نسبت به موضوع تأثیر می‌گذارد. این دو به رفتاری که ما نسبت به موضوع از خود نشان می‌دهیم نیز بستگی دارد و می‌توانند به این رفتارها شکل بدهند.

در نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده آیزن و فیش باین، دو دسته عامل در ارتباط با هم در تعیین قصد فرد دخالت دارند. از طرفی، باورهایی که نسبت به پیامدهای کارش در او پیدا می‌شوند از نوع ارزش‌گذارانه هستند و در اعتقاد به موفقیت یا شکست در کاری که در پیش گرفته است

خلاصه می‌شوند. این باورها نگرش فرد را نسبت به کار مورد نظر تعیین می‌کنند (و این جاست که ما مفهوم نگرش را باز می‌یابیم). از طرف دیگر، باورهای پیچیده‌ای است که بر اساس گمان فرد شکل می‌گیرد. گمان در مورد نتایجی که به نظر دیگران نصیب او خواهد شد و احترامی که خود به این نظر خواهد گذاشت. این باورها تعیین‌کنندهٔ هنجارهای ذهنی مردم‌اند. با وجود این، گرایش نسبت به کاری که فرد در پیش گرفته و هنجارهای ذهنی‌ای که او در سر می‌پروراند مستقیماً قصد انجام دادن کار را در او به وجود نمی‌آورند. ارزیابی فرد نسبت به اهمیت نسبی هنجارها نیز در انجام دادن کار ضروری است (تاپیا، ۱۳۷۹: ۳۴-۳۶).

صرف‌نظر از این‌که چه نگرشی اظهار شده و چه هنجارهایی مطرح باشد، حرکت از قصد انجام دادن یک عمل به یک رفتار عینی می‌تواند در نتیجهٔ احساس تأثیر عوامل نظارت‌کننده بر اقدام یا موانعی که ممکن است مطرح باشد نیز قرار گیرد (محسنی، ۱۳۷۹: ۲۹-۳۲). بنابراین، سؤال مهم این است که تحت چه شرایطی انسان‌ها از «انتظارات دیگران» و از هنجارهای حاکم پیروی می‌کنند؟ در پاسخ باید گفت این شرایط همان «انگیزه برای پیروی از انتظارات دیگران» مهم می‌باشد.

نمودار شماره ۱. روابط بین متغیرهای شکل‌دهندهٔ رفتار

بدین جهت ساپ و هارود در کنار متغیرهای تئوری فیش باین و آیزن متغیر دیگری به نام «پذیرش اجتماعی» در نظر گرفتند. آن‌ها معتقدند که پذیرش اجتماعی در پیدایش قصد مؤثر

است. به این منظور آن‌ها به تئوری گروه مرجع رجوع می‌کنند و در این زمینه بالاخص برداشت و تعریف شبوتانی از گروه مرجع را در نظر می‌گیرند. شبوتانی از اصطلاح «گروه مرجع کلی» استفاده می‌کند و آن را گروهی می‌داند که نقش چارچوب مرجع را ایفا می‌کند. برای بیان تأثیر گروه مرجع به کارگیری اصطلاح مشهور «دیگران مهم» جا افتاده است (رفیع پور، ۱۳۷۲: ۱۲-۱۴) نمودار شماره یک متغیرهای مهم را در رابطه باورها، نگرش و رفتار نشان می‌دهد.

در این تحقیق، ضمن بررسی نگرش مردم اصفهان نسبت به مسائل اساسی جامعه، نگرش آنان در مورد دین‌گریزی در جامعه مورد مطالعه قرار گرفته است. عوامل متعددی بر روی نگرش مردم درباره پایبندی به دین یا دین‌گریزی در جامعه نقش دارند. این عوامل را می‌توان به طور کلی به دو دسته تقسیم نمود:

– عوامل برون‌مذهبی: مانند ویژگی‌های مدیران دولتی، مشکلات اقتصادی.

– عوامل درون‌مذهبی: این عوامل بالاخص با بالا رفتن سطح آموزش و قدرت تفکر اعضای جامعه مشهود و ملحوظ خواهند شد و اگر سیستم مذهبی به طور منطقی و استدلالی نتواند پاسخگوی نیاز فطری و منطقی اعضای جامعه بوده و اقداماتش متناسب با سطح تفکر مردم نباشد، جایگاه خود را تضعیف خواهد نمود (رفیع پور، ۱۳۷۸: ۳۸-۳۹). با تحلیل مسیر داده‌ها، هدف ما این است که بینیم تأثیر باورهای مردم در زمینه آسیب‌های درونی روحانیت و آسیب‌های بیرون از سازمان روحانیت در ایجاد نگرش نسبت به دین‌گریزی در جامعه چقدر است.

روش‌شناسی

روش مطالعه حاضر توصیفی است و صرف‌نظر از ریشه پدیده‌ها و علل به وجود آورنده آن‌ها صرفاً به مطالعه «آنچه که هست» توجه شده و «چرایی» آن مورد نظر نبوده است. مطالب ارائه شده در این مقاله حاصل پژوهش پیمایشی است که در سال ۱۳۸۱ به انجام رسیده است. به لحاظ معیار زمان، مطالعه مقطعی بوده و به لحاظ معیار ژرفایی از نوع پهنانگر است.

جامعه آماری طرح حاضر با مراجعه به جدول شماره (۱) شامل کلیه افراد ۱۵ ساله و بالاتر ساکن شهر اصفهان در زمان مطالعه می‌باشد. از تعداد دقیق این افراد در هنگام مطالعه اطلاعی در دست نیست، با این حال با توجه به بزرگی بودن جامعه و عدم تأثیر یا تأثیر بسیار اندک اعضای جامعه آماری بر تعداد نمونه این انتظار وجود دارد که عدم اطلاع دقیق از تعداد اعضای جامعه آماری، آسیبی به برآورد حجم نمونه وارد نیارد.

جدول شماره ۱. توزیع مطلق و نسبی جمعیت ۱۵ سال و بالاتر شهر اصفهان در گروه‌های سنی و جنسی (۱۳۷۵)

گروه سنی	مرد		زن		مجموع	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۵-۱۹ سال	۷۳۸۹۱	۸/۸۱	۷۲۱۹۶	۸/۶۱	۱۴۶۰۸۷	۱۷/۴۲
۲۰-۲۴ سال	۵۷۷۳۵	۶/۸۹	۵۶۴۸۱	۶/۷۴	۱۱۴۲۱۶	۱۳/۶۳
۲۵-۲۹ سال	۵۵۶۳۱	۶/۶۴	۵۲۷۱۹	۶/۲۹	۱۰۸۳۵۰	۱۲/۹۳
۳۰-۳۴ سال	۵۰۳۷۱	۶/۰۱	۴۷۸۱۵	۵/۷۰	۹۸۱۸۶	۱۱/۷۱
۳۵-۳۹ سال	۴۵۳۳۸	۵/۴۱	۴۳۳۸۰	۵/۱۸	۸۸۷۱۸	۱۰/۵۹
۴۰-۴۴ سال	۳۸۷۲۹	۴/۶۲	۳۴۸۸۳	۴/۱۶	۷۳۶۱۲	۸/۷۸
۴۵-۴۹ سال	۲۷۷۶۰	۳/۳۱	۲۵۱۳۱	۳/۰۰	۵۲۸۹۱	۶/۳۱
۵۰ سال و بالاتر	۸۲۹۲۶	۹/۸۹	۷۳۲۴۷	۸/۷۴	۱۵۶۱۷۳	۱۸/۶۳
جمع	۴۳۲۳۸۱	۵۱/۵۸	۴۰۵۸۵۲	۴۸/۴۲	۸۳۸۲۳۳	۱۰۰

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۷۷: ۹۹.

بر اساس برآورد شاخص‌های مختلف که بر حجم نمونه تأثیرگذار است همچنین هزینه سرانه تحقیق و وجود پرسشگر ماهر که در تعیین دقت احتمالی مؤثر هستند، حجم نمونه ۵۴۰ نفر تعیین شد که به علت حذف ۱۲ پرسشنامه، داده‌های مربوط به ۵۲۸ نفر از پاسخگویان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای بوده است. سهمیه‌ها با توجه به سه متغیر محل سکونت، گروه سنی و جنس تعیین شده است.

در رابطه با محل سکونت با استفاده از پراکندگی نسبی جمعیت در نواحی مختلف شهر اصفهان، به هر یک از نواحی حجم نمونه متناسب با آن اختصاص یافته است. بر اساس نقشه مورد استفاده، شهر اصفهان به ۲۹ ناحیه یا بلوک تقسیم شده است. هر بلوک نیز با توجه به تمرکز جمعیت در قسمت‌های مختلف به ۲ تا ۵ قسمت فرعی تقسیم شده و به هر قسمت متناسب با حجم تمرکز، نمونه متفاوتی اختصاص یافته است.

ابزار جمع‌آوری داده‌های موردنیاز پرسشنامه بوده است. که از طریق مصاحبه انجام شده است. پرسشنامه این تحقیق دارای اعتبار صوری است که از طریق توافق گروه پژوهش به لحاظ تطابق اهداف پژوهش و سؤالات طرح شده در پرسشنامه حاصل شده است. از روش‌های آماری در دو سطح توصیفی و استنباطی نیز به منظور تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها استفاده شده است.

در این مطالعه به منظور محاسبه ضریب پایایی پرسشنامه از شیوه دو نیمه کردن و فرمول اسپیرمن و براون بهره گرفته‌ایم. با تقسیم سؤالات اصلی پرسشنامه (۳۲ پرسش مربوط به سنجش افکار عمومی) به دو نیمه که هر یک شامل ۱۶ سؤال می‌شوند ضریب همبستگی اسپیرمن برابر ۰/۸۸ و ضریب پایایی اسپرمن و براون برابر ۰/۹۳ محاسبه گردید که حاکی از پایایی قابل قبول ابزار جمع‌آوری اطلاعات است.

یافته‌ها

با توجه به پاسخ‌های ارائه شده برای هر یک از گویه‌های طرح شد در پرسشنامه و امتیازدهی به آن‌ها، پاسخگویان براساس دیدگاهشان به موضوعات مختلف در پنج گروه از دیدگاه کاملاً منفی تا دیدگاه کاملاً مثبت گروه‌بندی شدند. نتایج به شرح جدول (۲) است:

جدول شماره ۲. توزیع پاسخگویان بر حسب دیدگاه آنان درباره آسیب‌های مختلف طرح شده برای آنان (درصد)

موضوع	دیدگاه	کاملاً مثبت	مثبت	حد وسط	منفی	کاملاً منفی
دین‌داری	۱/۹	۳	۹/۵	۲۸/۶	۵۳/۸	
امید یا ناامیدی	۵/۵	۵/۷	۸/۳	۲۹/۷	۴۹/۱	
اقتصادی	۰/۲	۲/۳	۲۲/۲	۵۰/۸	۲۴/۶	
مدبران و مسئولان	۰/۴	۴/۷	۲۷/۷	۵۰/۶	۱۶/۷	
قضایی - امنیتی	۰/۸	۶/۶	۳۹	۳۷/۹	۱۵/۷	
روحانیت	۴	۱۵/۲	۳۳/۱	۳۲	۱۵/۷	

خلاصه نتایج حاصل از اطلاعات به دست آمده در رابطه با محورهای شش‌گانه مورد بررسی به شرح ذیل است:

الف. دین‌داری

بیش از نیمی از پاسخیان مورد مطالعه با شدت زیادی بر این نکته تأکید کرده‌اند که با گذشت زمان مردم در حال دور شدن از دین و دینداری هستند. این در حالی است که تنها ۲ درصد از پاسخگویان با شدت زیادی بر این نکته تأکید داشته‌اند که با گذشت زمان مردم در حال نزدیک بیشتر به دین و دینداری هستند.

با گروه‌بندی کردن پاسخگویان به سه گروه (۱). افرادی که بیشتر اعتقاد به دور شدن مردم از دین دارند ۲. افرادی که بیشتر اعتقاد به نزدیک‌تر شدن مردم به دین دارند ۳. افرادی که در میانه قرار گرفته‌اند) مشخص می‌شود که بیش از ۸۰ درصد پاسخگویان در گروه اول قرار می‌گیرند؛ در حالی که گروه دوم ۵ درصد از کل پاسخگویان را شامل می‌شوند.

ب. امید یا ناامیدی

قریب به ۵۰ درصد از پاسخگویان مردم را شدیداً مأیوس و سرخورده می‌دانند، در حالی که ۵/۵ درصد مردم را امیدوار به آینده دانسته‌اند. گروه‌بندی پاسخگویان در سه گروه (۱). افرادی که مردم را بیشتر مأیوس و سرخورده می‌بینند، ۲. پاسخگوییانی که مردم را بیشتر امیدوار به آینده می‌دانند، ۳. پاسخگوییانی که در میانه این دو گروه قرار دارند) نشان می‌دهد که ۷۸/۸ درصد پاسخگویان در گروه اول و ۱۱/۲ درصد در گروه دوم قرار گرفته‌اند.

ج. اقتصادی

تجزیه و تحلیل پاسخ‌های ارائه شده در رابطه با گویه‌های طرح شده برای آسیب‌های اقتصادی، حاکی از دیدگاه کم و بیش منفی پاسخگویان دارد. ۹۳ درصد پاسخگویان فاصله بین فقیر و غنی را رو به افزایش تلقی کرده‌اند؛ ۷۳ درصد پاسخگویان نظام اجتماعی را بیشتر مبتنی بر بی‌عدالتی و تبعیض دانسته‌اند؛ ۶۶ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان از پول ملت حیف و میل می‌کنند؛ ۶۴ درصد پاسخگویان سفره‌های مسئولان را اشرافی و رنگارنگ می‌دانند؛ ۵۲ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان به فکر پر کردن جیب‌های خودشان هستند و ۴۲ درصد پاسخگویان سفره‌های خارجی مسئولان را بی‌نتیجه ارزیابی کرده‌اند و همه درصدها که در نزد افکار عمومی مفاسد اقتصادی با شدت قابل توجهی در نظام اقتصادی جامعه رسوخ کرده است.

د. مدیران و مسئولان

تجزیه و تحلیل پاسخ‌های ارائه شده از طرف نمونه مورد مطالعه مؤید این فرضیه است که دیدگاه مردم به مسئولان به‌طور کلی بیشتر به سمت دیدگاه منفی گرایش دارد. ۷۷ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان حرف‌های تکراری و کهنه می‌زنند؛ ۷۸ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان چاره‌ای برای بیکاری نیندیشیده‌اند؛ ۶۴ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان بیشتر به فکر تصفیه حساب شخصی و سیاسی‌اند؛ ۶۳ درصد پاسخگویان بر این باورند که انقلابیون وعده‌های خود را هنگام انقلاب فراموش کرده‌اند؛ ۶۰ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان چاره‌ای برای اعتیاد نیندیشیده‌اند؛ ۵۲ درصد پاسخگویان معتقدند قانون اهمیت

چندانی برای مسئولان ندارد؛ ۵۳ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان از مقدسات مردم سوءاستفاده می‌کنند؛ ۵۱ درصد پاسخگویان معتقدند مسئولان بیشتر اهل ریاکاری و تزویر هستند؛ ۴۷ درصد پاسخگویان مسئولان را ناشایست و ناتوان ارزیابی می‌کنند و ۳۸ درصد پاسخگویانی که حاکمان را بیشتر غیر صالح و غیر درستکار می‌پندارند، در مجموع این نتیجه را به بار می‌آورد که مردم شهر اصفهان نسبت به مسئولان جامعه خود دیدگاهی منفی یا شدیداً منفی دارند.

۵. قضایی و امنیتی

در رابطه با مسائل قضایی و امنیتی درصد افرادی که به سؤالات پاسخی نداده‌اند یا این‌که اظهار بی‌اطلاعی کرده‌اند، نسبت به سایر محورهای طرح شده در پرسشنامه به‌طور قابل توجهی بیشتر است. این موضوع می‌تواند در دو جهت تفسیر شود: ۱. آگاهی و یا اهمیت مسائل امنیتی و قضایی نزد پاسخگویان کمتر از سایر موضوعات است ۲. پاسخگویان از پاسخ به این‌گونه سؤالات ترس داشته و لذا از دادن پاسخ آشکار طفره می‌روند، اما به لحاظ این‌که سؤالات نیز به همین میزان صریح و منفی تعبیه شده است، تفسیر دوم احتمال کمتری دارد. شدت قضاوت منفی افراد مورد مطالعه در رابطه با مسائل امنیتی و قضایی کمتر از مواردی نظیر مفاسد اقتصادی، دین‌گریزی، انتقاد از مسئولان و یأس و ناامیدی مردم از آینده است، با این وجود قضاوت‌ها هنوز در سمت چپ طیف و قسمت کم و بیش منفی گرایش دارد؛ هر چند به وسط طیف مورد بررسی نزدیک شده است.

۶. روحانیت

— جمع‌بندی نظرات پاسخگویان بر اساس متوسط نمره آن‌ها از دو سؤال طرح شده برای آن‌ها و گروه‌بندی آن‌ها در پنج گروه نشان می‌دهد که اکثریت مردم شهر اصفهان درباره روحانیت دیدگاهی در حد وسط (بین کاملاً مثبت تا کاملاً منفی) دارند.

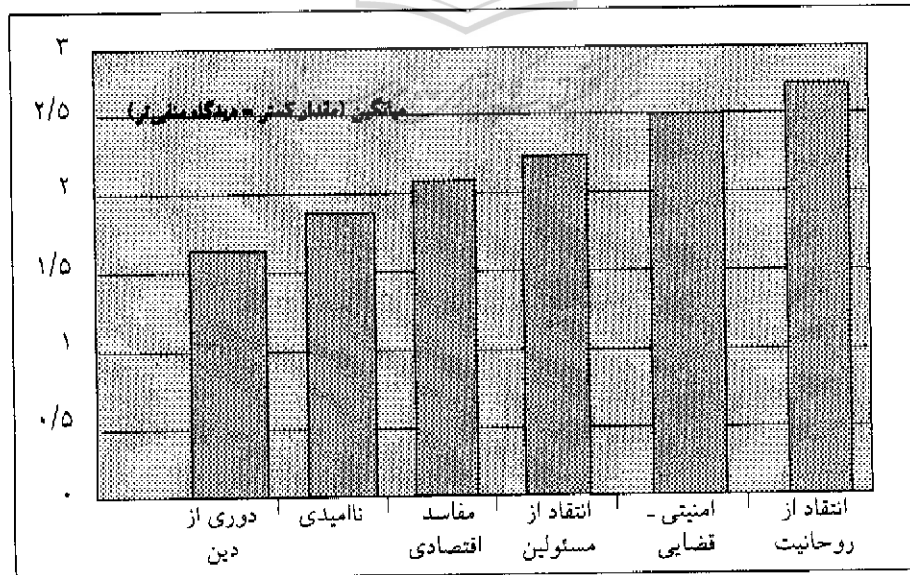
مقایسه محورهای شش‌گانه با یکدیگر

به منظور تعیین انتقادهای اصلی مردم بر اساس محورهای شش‌گانه طرح شده در تحقیق محاسبات ارائه شده در جدول شماره (۳) انجام شده است. نتایج به دست آمده در نمونه مورد مطالعه نشان می‌دهد که بیشترین انتقاد مردم از موضوع دین‌گریزی مردم در جامعه و همچنین یأس و ناامیدی مردم از آینده بوده و کمترین انتقاد در رابطه با روحانیت است، هر چند که در رابطه با کلیه محورها می‌توان دیدگاه کم و بیش انتقادی مردم را ملاحظه کرد.

جدول شماره ۳. مقایسه میانگین^۱ دیدگاه مردم راجع به محورهای شش‌گانه

محدوده‌های شش‌گانه	میانگین رتبه	انحراف معیار	میانگین	تعداد
دیدگاه کلی مردم اصفهان دربارهٔ دین‌گریزی در جامعه	۲/۲۲	۰/۹۳	۱/۷۰	۵۲۸
دیدگاه کلی مردم اصفهان دربارهٔ یأس و ناامیدی مردم	۲/۵۵	۱/۱۴	۱/۸۸	۵۲۸
دیدگاه کلی مردم اصفهان دربارهٔ فساد اقتصادی	۳/۲۷	۰/۷۱	۲/۱۰	۵۲۸
دیدگاه کلی مردم اصفهان نسبت به مسئولان	۳/۸۴	۰/۷۰	۲/۲۵	۵۲۸
دیدگاه کلی مردم اصفهان نسبت به مسائل امنیتی	۴/۳۰	۰/۷۹	۲/۴۷	۵۲۸
دیدگاه کلی مردم اصفهان نسبت به روحانیت	۴/۸۲	۱/۰۲	۲/۷۷	۵۲۸

با توجه به مقادیر انحراف معیار محاسبه شده، در مجموع می‌توان گفت که توافق مردم دربارهٔ موضوعات مفاسد اقتصادی، مسئولان و مسائل امنیتی - قضایی نسبت به سایر موضوعات بیشتر بوده است. مقایسهٔ میانگین حسابی و رتبه در نمونهٔ مورد مطالعه با مراجعه به نمودار شماره (۱) نشان می‌دهد:

نمودار شماره ۱. مقایسهٔ نظر مردم شهر اصفهان دربارهٔ محورهای شش‌گانه تحقیق

۱. میانگین کمتر معرف نگرش منفی‌تر است.

۱. میانگین رتبه شش محور مورد مطالعه، دو به دو، از لحاظ آماری دارای تفاوت معنی‌دار می‌باشند.^۱

۲. رتبه‌بندی شش محور به ترتیب شدت دیدگاه اظهار شده از طرف پاسخگویان (رتبه اول برای محور دین‌گرایی تا رتبه ششم برای محور انتقاد از روحانیت) نه تنها در نمونه آماری بلکه در جامعه آماری گروه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال شهر اصفهان نیز به همین ترتیب است.

۳. در بین شش محور مورد مطالعه، منفی‌ترین دیدگاه در جامعه آماری شهر اصفهان درباره دور شدن مردم از دین و مثبت‌ترین دیدگاه درباره روحانیت اظهار شده است.

۴. مقادیر میانگین حسابی (حداقل ممکن برابر ۱، حداکثر ممکن برابر ۵ با حد وسط ۳) بیانگر وجود دیدگاه منفی در رابطه با شش محور مورد مطالعه است. با این حال، تفاوت‌های قابل توجهی بین هر یک از محورهای شش‌گانه مشاهده می‌شود. در حالی‌که درباره دو محور گرایش مردم به دین و امید به آینده می‌توان از اصطلاح «دیدگاه شدیداً منفی» استفاده کرد. در رابطه با دو محور انتقاد از مسئولان و مفاسد اقتصادی می‌توان گفت یک «دیدگاه منفی با شدت متوسط بالا» وجود دارد. این در حالی است که دیدگاه مردم شهر اصفهان نسبت به مسائل امنیتی - قضایی و روحانیت را باید با «دیدگاه منفی با شدت پایین متمایل به متوسط» توصیف کرد.

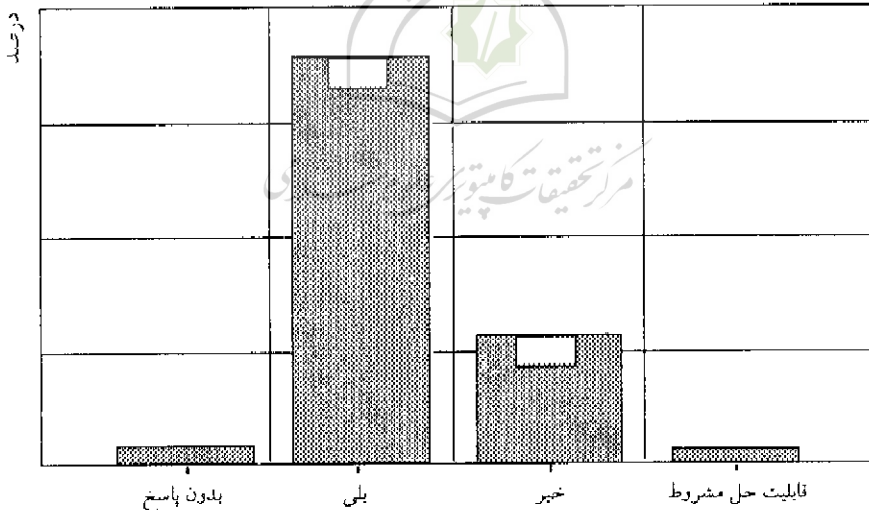
۵. رتبه پنجم مسائل امنیتی - قضایی در میان محورهای شش‌گانه مورد مطالعه فرضیات متفاوتی را به ذهن متبادر می‌کند. اولین فرضیه این است که نگاه مردم شهر اصفهان به مقوله‌های امنیتی - قضایی نسبت به مقوله‌هایی نظیر دین‌داری، امید به آینده، نظام اقتصادی و یا نگاه به مسئولان مثبت‌تر و قابل قبول‌تر است. فرضیه دوم این است که مسائل امنیتی - قضایی موضوعاتی خاص و ویژه بوده که درصد کمتری از مردم شهر اصفهان با آن سروکار دارند. لذا در این رابطه مردم اغلب اظهار بی‌اطلاعی کرده و یا دیدگاهی در حد متوسط اظهار می‌دارند و این باعث متمایل شدن میانگین دیدگاه مردم به حد وسط است. این فرضیه با توجه به درصد‌های زیاد بدون پاسخ برای مقوله‌های امنیتی - قضایی نیز قابل قبول‌تر به نظر می‌رسد. فرضیه دیگری که در این رابطه قابل تأمل است این‌که مردم درباره مسائل امنیتی - قضایی دارای احساس ترس بوده و حاضر نیستند در این موارد به راحتی اظهار نظر کنند و درصد‌های زیاد بدون پاسخ را می‌توان به ترس بیشتر در این موارد مربوط دانست، یا این‌که مردم در مواردی که ترس بیشتری دارند با وجود داشتن دیدگاه منفی احتمال این‌که دیدگاهی روبه

۱. به این منظور از آزمون ویلکاکسون علامت‌دار استفاده شده است. به منظور کم کردن حجم متن از ذکر جداول خودداری شده است.

متوسط را اظهار دارند افزایش می‌یابد. در هر حال، این‌ها فرضیاتی است که نتایج این مطالعه دقیقاً توان آزمون آن‌ها را ندارد و لازم است در این رابطه مطالعه بیشتری صورت گیرد. در هر صورت دو فرضیه اول قابل قبول تر به نظر می‌رسد چرا که همه سؤالات حساس و مهم بوده‌اند.

مشکلات کشور و قابلیت حل آن‌ها

به منظور تفکیک شهروندان به دو گروه متفاوت به لحاظ نوع نگرش (افرادی که نظام اجتماعی و مسائل آن را قابل حل می‌دانند و گروه مقابل آن) این سؤال برای پاسخگویان طرح شده است که: کشور ما با برخی از مشکلات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی روبه‌روست. آیا شما این مشکلات را قابل حل می‌دانید؟ «نتایج با توجه به نمودار شماره (۲) نشان می‌دهد که تقریباً از هر چهار نفر پاسخگو، سه نفر این مشکلات را قابل حل و یک نفر آن‌ها را غیرقابل حل دانسته‌اند.

نمودار شماره ۲. توزیع نمونه مورد مطالعه برحسب نظر آن‌ها درباره قابلیت حل مشکلات کشور
جدول شماره (۴) توزیع نسبی و مطلق راه‌حل‌های رفع مشکلات جامعه را از نظر پاسخگویانی
نشان می‌دهد که این مشکلات را حل شدنی دانسته‌اند.

جدول شماره ۴. راه‌حل آسیب‌های اجتماعی مورد مطالعه از دید پاسخگویان

راه‌حل‌ها	تعداد راه‌حل‌های ارائه شده	تعداد	درصد
اقتصادی	۲۹ راه‌حل	۲۳۲	۳۲/۴
سیاسی	۴۱ راه‌حل	۲۰۸	۲۹/۱
فرهنگی	۳۰ راه‌حل	۱۴۳	۲۰
اجتماعی	۱۵ راه‌حل	۱۰۶	۱۴/۸
امنیتی-قضایی	۵ راه‌حل	۲۶	۳/۶
جمع موارد	—	۷۱۵	۱۰۰

افرادی که مسائل و مشکلات را قابل حل دانسته‌اند به ترتیب مهم‌ترین راه‌های حل این مسائل را اقتصادی (۳۲/۴٪)، سیاسی (۲۹/۱٪)، فرهنگی (۲۰٪)، اجتماعی (۱۴/۸٪) و امنیتی-قضایی (۳/۶٪) دانسته‌اند.

هرچند درصد راه‌حل‌هایی که می‌توان آن‌ها را اقتصادی نامید بیشتر از راه‌حل‌های سیاسی است، اما تفاوت بین این دو گروه اندک و غیرقابل توجه است، به نحوی که می‌توان گفت مجموعه راه‌حل‌های اقتصادی و سیاسی تقریباً به یک اندازه مورد نظر شهروندان اصفهانی بوده است. در مجموع می‌توان گفت محور اصلی پیشنهادها اقتصادی مردم، عدالت اقتصادی و مبارزه با مفاسد اقتصادی است.

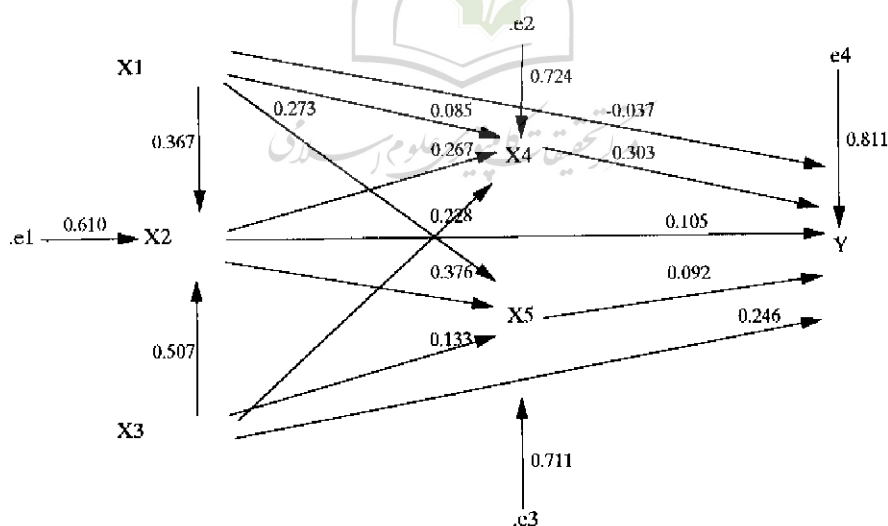
در حالی که راه‌حل‌های اقتصادی دارای هماهنگی بیشتری با یکدیگرند، راه‌حل‌های سیاسی طیف وسیعی را در برمی‌گیرند، به نحوی که براساس آن‌ها می‌توان قضاوت کرد که این پیشنهادها در فاصله یک نگرش کاملاً منفی نسبت به نظام سیاسی تا نگرش کاملاً مثبت به آن را شامل می‌شود.

به عبارت دیگر، توافق مردم بر راه‌حل‌ها و پیشنهادها اقتصادی بیشتر و در رابطه با راه‌حل‌های سیاسی کمتر است. پس از راه‌حل‌های اقتصادی و سیاسی، می‌توان راه‌حل‌های فرهنگی و اجتماعی را در مرتبه دوم اهمیت و راه‌حل‌های امنیتی-قضایی را در مرتبه سوم قرار داد. در مجموع از هر سه راه‌حل اظهار شده از طرف مردم، دو مورد در گروه راه‌حل‌های اقتصادی، سیاسی یا قضایی-امنیتی بوده و یک مورد در گروه راه‌حل‌های فرهنگی و اجتماعی قرار دارد.

باورهای مؤثر بر ایجاد نگرش نسبت به دین‌گریزی در جامعه

دور شدن مردم از دین یا تضعیف و کم‌رنگ شدن ارزش‌ها و باورهای دینی به‌عنوان یکی از آسیب‌های نظام اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته است. دین‌داری همواره به‌عنوان یکی از متغیرهایی شناخته شده است که نقش مهمی در کنترل درونی افراد بازی کرده و بنابراین عاملی در جهت جلوگیری از انحرافات مختلف اجتماعی است.

تضعیف دین‌داری خود می‌تواند برگسترش سایر آسیب‌ها در جامعه اثر گذارد. با این حال این متغیر در حال حاضر خود وابسته به آسیب‌های موجود در نظام اجتماعی است. در این قسمت تلاش می‌شود تا با استفاده از الگوی تحلیل مسیر باور مردم اصفهان در زمینه تأثیرهای مستقیم و غیرمستقیم آسیبی‌هایی نظیر آسیب‌های قضایی-امنیتی، مدیریتی، اقتصادی، یأس و ناامیدی و مسائل مربوط به روحانیت بر نگرش ایجاد شده در مردم مبنی بر دین‌گریزی در جامعه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها به لحاظ نظارت اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. مدل علی ترسیم شده براساس مطالعات پیشین و چارچوب نظری مطالعه به شرح نمودار مسیر ارائه شده در صفحه بعد است.

نمودار شماره ۳. نمودار مسیر اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر نگرش نسبت به دین‌گریزی در جامعه.

۱. هر یک از کدهای ارائه شده در نمودار به شرح زیر می‌باشند:

محاسبات انجام شده به منظور تعیین ضرایب اثر هریک از متغیرهای مستقل مورد بررسی در جدول شماره (۵) آورده شده است.

جدول شماره ۵. اثرات مستقیم، غیرمستقیم و ضریب اثر برای متغیرهای مورد مطالعه

اثر کل (ضریب اثر)	نوع اثر		متغیر مستقل
	غیرمستقیم	مستقیم	
۰/۰۵۷	۰/۰۹۴	-/۰۳۷	آسیب‌های قضایی-امنیتی
۰/۲۲۱	۰/۱۱۶	۰/۱۰۵	آسیب‌های مدیریتی
۰/۴۳۹	۰/۱۹۳	۰/۲۴۶	آسیب‌های اقتصادی
۰/۳۰۳	—	۰/۳۰۳	یأس و ناامیدی
۰/۰۹۲	—	۰/۰۹۲	دیدگاه نسبت به روحانیت

مهم‌ترین نتایج حاصل از محاسبات تحلیل مسیر به شرح زیر است:
از میان پنج متغیر تعریف شده به عنوان متغیر مستقل و تأثیرگذار بر نگرش پاسخگویان درباره دور شدن مردم از دین و تضعیف دین‌داری، باور ایشان درباره مفاسد اقتصادی با دارا بودن ضریب اثر برابر ۰/۴۳۹ تعیین‌کننده‌تر بوده است. هرچند آنچه در این مطالعه انجام شده است دیدگاه و طرز تلقی شهروندان بوده است، اما به‌طور ضمنی می‌توان این نتیجه احتمالی را در بر داشته باشد که آسیب‌های اقتصادی (مفاسد اقتصادی) از مهم‌ترین عواملی بوده است که در کم‌رنگ شدن باورها و ارزش‌های دینی مردم نقش داشته است.

در مرتبه بعد باور به یأس و ناامیدی مردم که خود متأثر از عواملی نظیر آسیب‌های مدیریتی، اقتصادی و قضایی و امنیتی بوده است، دومین عاملی است که اثر قابل توجهی بر نگرش مردم اصفهان مبنی بر دور شدن مردم از ارزش‌ها و باورهای دینی داشته است و در مرتبه سوم آسیب‌های مدیریتی در این باره نقش مهمی را بازی کرده‌اند.

تأثیر اعتقاد و باور به آسیب‌های اقتصادی، یأس و ناامیدی و آسیب‌های مدیریتی بر نگرش ایجاد شده مبنی بر تضعیف دین‌داری جدی‌تر بوده، در حالی که باور به آسیب‌های قضایی-امنیتی و آسیب‌های مربوط به روحانیت در این باره نقش ضعیف‌تری را داشته‌اند.

X4	باور به یأس و ناامیدی:	X1	باور به آسیب‌های قضایی و امنیتی:
X5	باور به آسیب‌های مربوط به روحانیت:	X2	باور به آسیب‌های مدیریتی:
Y	نگرش نسبت به دین‌گرایی در جامعه:	X3	باور به آسیب‌های اقتصادی:

جمع‌بندی

در این تحقیق از مردم شهر اصفهان پرسیده شد: «به نظر شما هرچه می‌گذرد مردم در حال دور شدن از دین و دینداری هستند یا برعکس به دین و دینداری رو آورده‌اند؟» پاسخ‌های مردمی نشان از نگرانی عمومی بیش از ۸۰ درصد در مورد دور شدن جامعه از دین می‌باشد. به نظر می‌رسد دغدغه دینداری در میان اکثریت مردم متجر به احساس نگرانی و شکل‌گیری چنین باور عمومی شده است و در حقیقت مردم نگران «دین‌داری» در جامعه هستند.

این موضوع بیشترین حساسیت عمومی را در میان سایر موارد تحقیق به خود اختصاص داده است و به این خاطر باید در اولویت رسیدگی قرار گیرد. از نکات جالب توجه این تحقیق جایگاه روحانیت در نزد مردم است. ۲۷ درصد اظهار داشته‌اند که روحانیون غیرصالحد و بیش از ۷۰ درصد پاسخگویان روحانیت و مرجعیت شیعی را تأیید کرده‌اند. علاوه بر این، در نتایج این تحقیق شاهدیم که نزدیک به ۵۰ درصد مردم جایگاه مرجعیت شیعی را قابل قبول ارزیابی کرده‌اند. در مجموع نظرات پاسخگویان نسبت به روحانیت و مرجعیت، دیدگاهی میانه و حد وسط است. این مسئله در کنار حساسیت و نگرانی ۸۰ درصدی مردم نسبت به موضوع دینداری جامعه (موضوع اول) می‌تواند حاکی از نسبت بالای مذهبی بودن جامعه باشد و این‌که انتظار می‌رود «دین‌داری» در حدود شعائر دینی تنظیم و پیگیری شود و آنچه که باعث ناامنی در حوزه اعتقادات دینی جامعه می‌شود، از سوی مردم با حساسیت دنبال شده و مردم خواستار توجه جدی به آن هستند.

مجموع چندین سؤال این مطالعه نشان می‌دهد بیش از ۷۵ درصد پاسخگویان درباره سلامت جامعه از نظر اقتصادی-اجتماعی «دیدگاه منفی یا کاملاً منفی» دارند. به منظور قضاوت در این باره از معرف‌هایی نظیر فاصله فقیر و غنی، حاکم بودن عدالت یا تبعیض، اشرافی یا معمولی بودن سفره‌های مسئولان، موضوع اشتغال استفاده شده است. در مجموع باور مردم بر این است که نظام اجتماعی و اقتصادی یک نظام بیمار است و می‌توان گفت وجود نادرستی در حوزه روابط اجتماعی و اقتصادی کشور از سوی مردم احساس می‌شود. شایان ذکر است که با ارزیابی نگاه شهروندان اصفهانی به اداره‌کنندگان، مسئولان و مجریان حکومت می‌توان فهمید که بیش از ۶۵ درصد نمونه مورد مطالعه دارای «دیدگاه منفی یا کاملاً منفی» نسبت به مسئولان هستند. البته تنها ۳۸ درصد از پاسخگویان بر غیرصالح و غیردرستکار بودن مسئولان اعتقاد داشته‌اند از این نکته اخیر می‌توان برداشت کرد که اعتماد نسبی مردم نسبت به مسئولان وجود دارد، اما از بی‌اهمیتی به قانون، سوءاستفاده از اعتقاداتشان و از ریاکاری، تزویر و عدم چاره‌اندیشی برای مشکل اعتیاد گله‌مند هستند و اصلاح موارد فوق در نزد مسئولان را

خواستارند. بی‌توجهی به این مسئله و تشدید این احساس منجر به نوعی «ناامنی سیاسی» و نارضایتی از حکومت و بی‌اعتمادی به آن می‌شود.

مشکلات قضایی جریان‌های سیاسی به عنوان یکی از محورهای مورد مطالعه در این تحقیق، در رده بعدی اهمیت قرار دارد و درصد افرادی که به این بخش پاسخ نداده‌اند و یا اظهار بی‌اطلاعی کرده‌اند، نسبت به سایر محورهای یاد شده در پرسشنامه به‌طور قابل توجهی بیشتر است. در این تحقیق احکام روزنامه‌نگاران زندانی، دادگاه مطبوعات، حادثه کوی دانشگاه و دادگاه ویژه روحانیت از موضوعات قضایی بررسی شده است که شدت قضاوت منفی افراد مورد مطالعه در رابطه با این مسائل کمتر از موضوعات قبلی است و حدود ۵۰ درصد از پاسخگویان در این موارد نظر منفی دارند. ذکر این نکته ضروری است که رسیدگی سریع، قاطع و کارشناسی شده این موضوعات مانع از شکل‌گیری نگاه‌های تردیدآمیز اذهان مردم و بلا تکلیفی بر سر این موضوعات است. این خود مانع از تشدید احساس «نارضایتی» در کل جامعه خواهد بود و رسیدگی منصفانه و دقیق به همراه اطلاع‌رسانی صحیح از ایجاد شبهات جلوگیری کرده و مانع از آن می‌شود که حربه به‌دست افراد سودجو بیفتد. در مجموع نتایج تحقیق حاکی از اهمیت پایین مسائل امنیتی - قضایی است که جنبه‌های سیاسی در آن وجود دارد.

برای جمع‌بندی «احساس امیدواری نزد شهروندان اصفهانی» بررسی شاخص امید به آینده مفید و مؤثر است. به این خاطر از آن‌ها پرسیده شد: «مردم بیشتر سرخورده و مأیوس هستند یا امیدوار به آینده؟» ۷۸/۸ درصد از پاسخگویان مردم را بیشتر مأیوس و سرخورده می‌بینند. اگر تشدید احساس یأس و ناامیدی را که از چنین سؤالاتی نزد مردم به‌وجود می‌آید و اگذاریم نمی‌توان از مردمی که با مشکلات مختلف در نظام اجتماعی روبه‌رو هستند این انتظار را داشت که به آینده احساس امیدواری داشته باشند. در واقع وجود مشکلات مختلف در نظام اقتصادی و در نهادهای مختلف اجتماعی و ارزیابی آن توسط مردم هنگامی که با برخی عوامل دیگر تشدید شود (نزاع سیاسی در کشور، جنجال‌های مطبوعاتی) باعث می‌شود که امیدواری عمومی و احساسات مثبت نسبت به نظام اجتماعی به سمت احساسات منفی گرایش پیدا کند، امید به آینده در میان افراد از بین برود و یا آن را تضعیف کند. البته نکته قابل توجه این است که تقریباً از هر چهار نفر پاسخگو سه نفر مشکلات جامعه را قابل حل دانسته‌اند و بنابراین اجرای اصلاحات واقعی و دارای اولویت نزد مردم امکان پایداری نظام را فراهم می‌کند.

منابع

- تاپیا، کلود، (۱۳۷۹). درآمدی بر روانشناسی اجتماعی، ترجمه مرتضی کتبی، تهران: نشر نی.
- رفیع پور، فرامرز، (۱۳۷۲). سنجش گرایش روستاییان نسبت به جهاد سازندگی، تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- رفیع پور، فرامرز، (۱۳۷۸). آنومی یا آشفتگی اجتماعی، تهران، سروش.
- محسنی، منوچهر، (۱۳۷۹). بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران، تهران: دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۷۷). آمارنامه استان اصفهان، تهران.
- منصورفر، کریم، (۱۳۷۲). تعیین حجم نمونه، تهران، نامه علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، جلد دوم، شماره سوم، صفحات ۱۳۹ - ۱۲۱.

علی ربانی خوراسگانی، عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان است و علایق آموزشی و پژوهشی وی در حوزه جامعه‌شناسی دین است.

وحید قاسمی، عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان است و علایق آموزشی و پژوهشی وی معطوف به انجام مطالعات تجربی و کمی در حیطه عارم اجتماعی است.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی